

ביקורת ספרים

כזה וכזה תאכל החרב, אנתרופולוגיה במלחמה: יומן שדה

מאת אסף חזני, עברית, 2025

ד"ר דותן דרוק

מרצה מן החוץ במחלקה ליחב"ל האוניברסיטה העברית; מרצה מן החוץ באוניברסיטת חיפה; עמית מחקר במחלקת היסטוריה של צה"ל ומדריך אקדמי במכללות הצבאיות

אסף חזני, אנתרופולוג בהכשרתו המקצועית-אקדמית, הוא גם קצין מילואים בעל ניסיון רב שהשתתף במלחמת "חרבות ברזל" משתי זוויות או צורות השתתפות, כפי שהוא מעיד על עצמו בכיתוב בגב הספר: "...התלכדות בין המקצוע הצבאי שלי להכשרה האקדמית שלי. כקצין השתתפתי במלחמה, כאנתרופולוג צפיתי בה. גם ההיפך הוא הנכון – כאנתרופולוג השתתפתי במלחמה וכקצין צפיתי בה". נראה כי זו אחת התרומות העיקריות של הספר, שמשלב את החוויה האישית, המשתתפת. לא מתוך הרצון לצפות ולחקור כנהוג באנתרופולוגיה, אלא מתוך היות חזני חלק אורגני ממפקדת אוגדה במלחמה, עם התצפית האנתרופולוגית. יומן השדה, כפי שהוא מכנה את הספר ומציג בכל פעם שהוא פונה לרגע לכתוב דבר מה שראה או חווה, הוא האמצעי העיקרי שבו אנתרופולוגים משתמשים כדי לתעד את תצפיותיהם בשדה. במקרה זה אולי יש פה מעין שילוב בין "יומן המבצעים" שבו מתעדים חיילים במוצבים במפקדות השונות את ההתרחשויות במלחמה, בהן פקודות, דיווחים ודרישות שונות, ובין "יומן שדה" – המקום שבו מתעד האנתרופולוג את התצפיות שערך.

חזני בוחר לפתוח את הספר בכותרת שיש בה הצהרה חזקה מאוד, המתיישבת עם תחושת הכישלון של צה"ל ב-7 באוקטובר 2023: "אני לא סומך על אף אחד

מכם מהצבא" (עמ' 11). זה המשפט שנתקל בו חזני בבואו לבצע מבחן רישוי שנתי לרכב שלו, כשהוא על מדים, וככזה מייצג את צה"ל הגם שהוא איש מילואים שאין לו אחריות ישירה לכישלון של בוקר 7 באוקטובר. למרות המשפט הקשה שמטיוח בו מנהל העבודה במכון הרישוי, הוא עדיין נותן לו יחס לבבי ואף מציע לו קפה לדרך, מעין חיבוק שכזה לאנשי הצבא על אף שנכשלו במשימת ההגנה באופן הכי מוחלט שיש. מיד אחרי התיאור הקצר הזה, מסביר חזני את המסגרת של האתנוגרפיה שהוא מניח בפני הקורא. היא כוללת את לוחות הזמנים, את ההתרחשויות הכלליות ואת זווית המבט או ההשתתפות שלו כצופה אך גם משתתף, אולי כי ההשתתפות אפשרה לו את התצפית המעניינת הזו, על ובתוך המלחמה (עמ' 12–15). הוא מעיד על הערבוב של הדברים ועל הדרך להפריד ביניהם, בתוך אותו הפנקס שבו רשם גם את הדברים שנדרשו לו במהלך המלחמה (עמ' 14). הערבוב הזה, ובעיקר במלחמת "חרבות ברזל" שבה צפו על פני השטח נושאים רבים כמו התרבות הצבאית, הערכים, הדיון ב"לשם מה נלחמים" משלב מסוים במלחמה, בא לידי ביטוי במהלך כל הספר דרך החוויות האישיות של חזני המשתתף והצופה במעגלים שונים של המלחמה, בתוך עזה ומחוצה לה. הפאצ' של דגל המשיח שעיתור את מדיהם של לוחמים רבים הוא אחת הדוגמאות לכך.

הספר מחולק לשערים, שבעה במספר ללא הפרולוג והאפילוג, אך אפשר לקוראו גם ללא החלוקה הזו – זוויות שונות של הסתכלות וחוויה, תוך התייחסות לציר הזמן של המלחמה ושל התרחשות הדברים. כך משיגים הכותב והקורא חופשיות רבה להפליג בין השערים ואף בין הפרקים שבהם, ללא מחויבות של בניית מסד ידע שיבאר את העלילה בהמשך, הרי אין כזו. אפשר לקפוץ בין השערים ואף בין הפרקים. לרוב הדבר לא יבלבל את הקורא שיישאר בתמונת יומן השדה, גם ללא ציר הזמן האופייני ליומנים רגילים. עם זאת, לקורא שחווה את המלחמה כמוני נראה שיש חשיבות מסוימת במעקב אחר סדר הדברים, אולי בניסיון להתחבר לאירועים ספציפיים ולהבנות מהם את המציאות המתהווה בחודשי המלחמה הראשונים. זאת רק בגלל החיבור האישי שלי למלחמה, וגם לחלק מהאירועים המתוארים אצל חזני.

חזני לא משאיר את הדברים שראה ותיעד רק ברמה התיאורית, אלא נותן להם מיד משמעות, לעיתים מרומזת ולעיתים גלויה (עמ' 18). הוא מכניס לכותרת הפסקה שבה כתב על פקודת היציאה לקרב את המילים של קצין האג"ם של האוגדה "עם ישראל חי" (עמ' 22, 24). חזני, שמעיד על עצמו כבוגר החינוך הדתי בירושלים, משלב לא מעט דיונים עצמיים על הדת ומעורבותה במלחמה האם "עם ישראל

חי" הוא חלק מכך גם במקרה הזה? אולי, אך הוא בהחלט מציין אותו כמשהו שאין לו הקשר מקצועי ברור אלא משהו שברוח, מעין קריאת עידוד הלקוחה ממקומות אחרים, ואולי בשל השבר הנורא שממנו יצא צה"ל לתמרון בעזה ב-27 באוקטובר. אולי מכל אלה יחדיו.

בשער הראשון מדגיש חזני את זוויות המבט של האנתרופולוג על המלחמה, לצד כתיבה אחרת על המלחמה, על החוויות שבה כפי שכתבו לוחמים, מפקדים ומדינאים דרך סיפורם, וכתיבה מקצועית-מחקרית עליה (עמ' 31-33). במקרה של הכתיבה האנתרופולוגית נראה כי לחזני מבט ייחודי, והוא מנסה להסביר את זווית מבטו על המלחמה ואת הכתיבה השונה על התופעה. זאת כמי ששותף לה ובתוכה, רגע אנתרופולוג ורגע איש צבא מקצועי, אך הרגעים הם אותם רגעים, והדברים שהוא כותב ביומן מבטאים את הביחד הזה (עמ' 33-34).

ב"לראות את הגורגונה" (עמ' 47) מנסה חזני ליצור הבחנה בין אלה שנצרכו במראות 7 באוקטובר, של טבח בישובים, במקרים מסוימים גם בחיילים, ובין אלה שלא נצרכו מכיוון שלא ראו זאת בשטח או שלא צפו בסרטונים שרצו ברשתות החברתיות השונות. חזני כותב שאחד הקצינים אמר לו שנמנע מלצפות בסרטונים הללו מכיוון שהוא רוצה "לשמור על הנפש שלו" (עמ' 48), ושכך יוכל להיות מקצועי במלחמה הזו. כך, מעיד חזני שאמרו לו לא מעט קצינים וחיילים. לעומתם הוא מציג קצינים וחיילים אחרים שחיפשו את הסרטונים, ושאלו הקפידו להראותם לפקודיהם "כמו טבק להרחבה בסוף התפילה" (עמ' 48), אולי כדי לטעת בהם רוח לחימה? חזני מגלה שאט נפש מכך, הוא מציין שלאותם הקצינים והחיילים שצפו בסרטונים היה "המבט", "זהו המבט המוטרף" (עמ' 48) בעיניו. זהו אחד המקומות בספר שבו מגלה חזני שיפוטיות חד-ערכית לתופעות שחזה בהן במלחמה, הוא ימשיך ויחזיק בעמדה זו בנוגע לאותם אלה שיש להם "המבט" גם בהמשך הספר.

כהמשך לסיפור המבט ממשיך חזני לזה הנוגע בלוחמים הפשוטים, שנדבקו בשיר שנראה כי הגביר בהם את רוח הלחימה. אגב, השיר לא נולד במלחמה הנוכחית אלא ביחידות שונות, עיקרן חי"ר, בימים של בט"ש ואימונים. לוחם נכנס למרכז מעגל, ומשלהב את הכוח שעימו בקריאות "מי משוגע? אני משוגע!", כאשר הוא חוזר על כך כמה וכמה פעמים (עמ' 50-52). השיר עלה לכותרות לפני שנים מספר, לאחר שסמ"ר עמית בן יגאל, לוחם סיירת גולני, נהרג במאי 2020 בפעילות מבצעית בכפר יעבד ולרשת הועלו סרטונים שבהם הוא משלהב את חבריו ליחידה במהלך אימונים ולקראת פעילות מבצעית. כיום, לפי חזני, זו דרך עדכנית וללא מילים שקשה לזכור

אותן, לשלהב את הלוחמים כדי שיצליחו להתגבר על אתגר הרובץ לפתחם, או פשוט לרומם את רוחם. בעבר היו אלה "שירי המסייעת והרובאית" בימי רצועת הביטחון הלבנון, רק שהפעם המילה "משוגע" נכנסה למילות השלהוב, בדומה אולי לשיר של הצמד נס וסטילה "חרבו דרבו" שבו יש שימוש בשפה דומה, וכן הבטחה להשמדת האויב: "הבאנו את כל הצבא עליכם, ונשבע לא תהיה מחילה".

השער השלישי בספר נפתח בפרק שכותרתו "נשארתי לשמור על האייקון של הבן שלי" (עמ' 67), ובו חזני מציג את הנושא של דאגת ההורים לילדיהם הלוחמים בחזית. ללא מעט מהמילואימניקים במפקדות השונות היו ילדים בתוך עזה, כלוחמים וכמפקדים. העניין הזכיר לי את הימים של רצועת הביטחון בלבנון, כאשר מפקד פיקוד הצפון היה אלוף גבי אשכנזי ובנו היה לוחם ביחידת אגוז, שביצעה משימות מורכבות ומסוכנות באותה העת בלבנון. עניין ישראלי שכזה שאבות ובנים משרתים יחדיו. אולם בעוד בשגרה הדבר הוא בעיקר נחלתם של מפקדים בכירים בצבא, שבשל גילם כבר יש להם ילדים בגיל צבא, בעת מלחמה ללובשי מדים רבים, המילואימניקים בדרגות השונות, יש ילדים בחזית. התופעה שמתאר חזני (עמ' 68) הייתה קבועה, ובה משרתי מילואים במפקדות השונות "שמרו" על האייקון של ילדיהם ועקבו אחריהם במהלך המלחמה. היו כאלה שהתקשרו למפקדות שכנות לאחר שקרה אירוע מבצעי שהיו בו נפגעים ושאלו לשלום ילדיהם, היו שהתאפקו וחיכו שמישהו יתקשר ויגיד להם שהכל בסדר. במלחמת "חרבות ברזל" נהרגו לוחמים ומפקדים שהוריהם שירתו במילואים, חלקם אף שהו בשכנות גיאוגרפית למקום שבו נהרגו ילדיהם. מדובר בתופעה שחזני כותב עליה בתמציתיות, ונכון שתקבל מבט רחב יותר בשל ייחודיותה יחסית למלחמות ולמערכות קודמות, ויש בה כדי לספר זווית נוספת על צה"ל כצבא העם.

חזני עורך דיון מעניין בסוגיה שנהוג להרהר בה בצה"ל מדי פעם: האם הצבא הוא מקצועי או מיליציוני. אין פה דיון על מבנה ארגוני, סמכויות מקצועיות והכשרה סדורה, אלא על התרבות הצבאית, ובעיקר על המשמעת, זו שעלתה לכותרות ברשתות התקשורת לא אחת מפרוץ המלחמה. במשך 20 העמודים של פרק ח' (עמ' 75–95) פורס חזני כמה אירועים ונקודות מבט על המשמעת הצבאית. לא בהקשר של מה היה נדרש לעשות ומישהו לא ביצע, אלא על פעולה שלא לאור הוראות ופקודות, עיגול פינות וחוסר מקצועיות. חזני מתאר שני קצינים שהצטלמו ליד הים בחופה של עזה, כאשר הפקודות באותה העת היו שעם הכניסה לעזה אין לעשות שימוש בטלפונים בשל חשש שיאכנו אותם מחבלים – דבר שעלול להביא לירי מרגמות מדויק לעבר

הכוח שזה עתה נכנס (עמ' 80). הדיון אינו האם הפקודות היו נכונות, קפדניות מדי וכדומה, אלא בעובדה שניתנו, אבל איש לא אכף אותן. זו עדות, לשיטתו של חזני, להתפרקות מקצועית ולהיותו של הצבא מיליציה. בעמ' 87 הוא מביא עדות מצולמת לכתובות הרבות שעיתרו את בתי עזה ההרוסים, ובהם נכתבו ביטויים של נקמה, חיזוק הרוח, סמלים ישראליים ויהודיים שצוירו ועוד. זוהי עוד עדות להתפרקות המשמעת, לשיטתו של חזני, אך גם אולי למאורעות המלחמה, לעובדה שהלוחמים בה מבטאים תחושות באמצעות ציור על הקירות וההריסות, שיחזקו את רוחם ואולי כאלה שיחלישו את רוח האויב. מדובר בתופעה מוכרת גם מצבאות אחרים, מערביים בעיקר, במלחמת העולם השנייה, בעיראק, באפגניסטן ועוד.

"המדים הטקטיים הם שיא האופנה של המלחמה" (עמ' 97). כך מתחיל חזני דיון רב-זוויות של המדים של צה"ל במלחמה. לדיון הוא מכניס את כל פריטי הלבוש והמיגון הצבאיים, לרבות השכפ"ץ שיש לו שתי תצורות עיקריות: נגד רסיסים ומיגון מפני ירי (מסוגים שונים). נראה שהדיון על השכפ"ץ ואחר כך על המדים הטקטיים מאפשר להביא לידי ביטוי נקודות הסתכלות רבות על צבא, הן על המשמעת שלוקה בו בחסר, הן על תרבות התרומות הן על סמלי סטטוס ויוקרה שכלל הנראה הם מבטאים. חזני חשב שזהו עיסוק בטפל, אך עד מהרה הבין לשיטתו שהשימוש באמצעים מסוימים מוליד ניכור, וכי רצוי לעטות ציוד "אופנתי" כדי להיות "אחד מהחבר'ה", ובכך הבין שתתאפשר לו היכולת לבצע את משימותיו (עמ' 98). כשלעצמי, פיתחתי הומור בנוגע לבחירה בביגוד טקטי בדרך שהיא מאפשרת להביא לידי ביטוי חשיבה טקטית של איך לבצע משימה צבאית קונקרטיה בשדה הקרב, כי מעבר לרמה זו טענתי שאני לא מצליח להבין את המלחמה, לפחות משלב מסוים בה. כך או כך, יש בבחירה בביגוד הצבאי שלובשים גם אמירה מעבר לצורך ללבוש מדים, והיא מייצרת שייכות למדרג מסוים או לחלק מסוים מהצבא, זה הנלחם בעזה או זה היושב ב"מגדלי השן" ולובש מדי ב' "רגילים". ברשתות החברתיות הסתובב טקסט ברוח "האיש הירוק" של יהונתן גפן, רק שעסק ב"סיפור של האיש הטקטי" (עמ' 104).

"ארדוף אויבי ואשיגם ולא אשוב עד כלותם" – משפט שמצוי בבסיס יחידות רבות, ומביא לידי ביטוי לוחמנות ודבקות במשימה. חזני מציג תמונה של שלט שבו כתוב משפט זה לצד פניו של אריה שואג ומגן דוד (עמ' 147). בעוד משפט זה הלקוח מהמקורות (תהילים י"ח) מבטא הפעלת עוצמה צבאית וחתירה להשמדת האויב, כמו שחזני מביא מהסרט "מבצע סבתא" – "אתה מתחיל הכי מהר שלך, ולאט לאט אתה מגביר" – הרי שקצב הלחימה לא היה כזה. היו לו את החודשים הראשונים של

הפעלת כמה אוגדות בעזה, אך מינואר 2024 נראה שהלך ודעך מדי פעם, והלך והתגבר בפעמים אחרות, בדרך שבין משפטי עידוד הרוח למציאות מצא חזני פער של מלחמה ארוכה שיש בה גם הפוגות (עמ' 153).

המנהרות ועולם התת־קרקע היו ועדיין מרכזיים מאוד במלחמה המתנהלת בעזה. הם היו כאלה גם בעשורים הקודמים, מאז סוף שנות ה־80 של המאה ה־20, במרחבים של רפיח וציר פילדלפי ובשנים מאוחרות יותר כחלק מהלחימה הטקטית נגד מוצבי צה"ל בתוך עזה, דוגמת מנהרת התופת נגד מוצב "אורחאן" בצומת גוש קטיף (יוני 2004), או מוצב JVT שהיה סמוך למעבר רפיח (דצמבר 2004) וכמובן כחלק ממערך המנהרות ההתקפיות שמחבלי חמאס ציפו לתמרן בהן לתוך שטח מדינת ישראל. חזני טוען שיש פה עדות נוספת לאי הבנה של הישראלים את העולם התרבותי שמנגד (עמ' 220–221). חזני מביא ציטוטים מיומני השדה שכתב במהלך השנים, ובהם ביקר במנהרות ובמחילות תת־קרקעיות, וקושר את החוויה שבהן למעבריות בין עולמות (עמ' 222–229). מכאן, שלחמאס היה התת־קרקע עולם שלם, קוסמוס כשלעצמו, ואילו אנו לא הצלחנו להבין זאת. אומנם חזני לא כותב זאת באופן גלוי, אך נראה כי הוא רומז שפעולות צה"ל לא התייחסו באופן מספק לתת־הקרקע, בוודאי שלא בשלבים הראשונים של המלחמה כפי שהוא מתרכז בהם, ואילו מאוחר יותר נראה שצה"ל הבין זאת, ולא מעט התפרסם שהלחימה התבצעה בה בעת ב"על קרקע" וב"תת הקרקע", בעיקר מאז הלחימה של אוגדה 98 בח'אן יונס בסוף 2023 ובראשית 2024.

ספרו של חזני הוא יצירה חשובה המביאה בפני הקורא התבוננות מן החוץ על מלחמת "חרבות ברזל", אך יש בה הרבה מן הפנים – המעורבות וההשתתפות של הכותב, שלעיתים הוא אנתרופולוג צופה, לעיתים הוא קצין משתתף וההיפך. זו לדעתי אחת התרומות העיקריות של הספר. הוא מיטיב לתאר את המלחמה על היבטיה התרבותיים, האנושיים והישראליים המייחדים אותה ממלחמות אחרות. חזני לא נשאר כצופה מהצד וכמי שרק מתאר את מה שהוא רואה, אלא מרבה בשיפוטיות של הדברים כמו בדוגמה של "לראות את הגורגונה" (עמ' 47), בצורה מכוונת וגם בצורה שאולי אינה מכוונת, וכך הוא עלול לגורם לקורא לניכור מצד אחד, או להזדהות רבה מדי ומכאן להיעדר ביקורת על הדברים מצד אחר. מתוך המובא בספר עולות שאלות רחבות יותר, על החברה, התרבות, הפוליטיקה, והספר בהחלט מאפשר לצאת לדיון בהם.